

В.Гриневич

**З ІСТОРИЇ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОЇ
ПАТРІОТИЗМУ У РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ
1941-1945 рр.**

З початком радянсько-німецької війни в Україні стала набирати обертів національно-патріотична пропаганда. Її провідниками, як вже це намітилося з кінця 30-х рр., дедалі виразніше виступали не партійні функціонери, популярність яких серед населення виглядала доволі проблематичною, а представники української творчої еліти, вага яких, як політичних фігур неухильно зростала. Вже 24 червня газета “Правда” надрукувала (українською мовою!) патріотичні вірші Павла Тичини і Максима Рильського (відповідно “Ми йдемо на бій” і “Слово гніву”), в яких вони висловлювали впевненість у неминучості перемоги під проводом Сталіна над ворогом¹. А Олександр Корнійчук у річищі запропонованої В.Молотовим історичної аналогії, у своїй статті в “Правді” від 26 червня запевнив читачів в тому, що так само як свого часу український народ “разом з великим братом-російським народом розгромив полчища Наполеона”, так і зараз з’єднані у великій сім’ї народи СРСР знищать “мерзенних фашистських варварів”². З огляду на відсутність в Україні історичної пам’яті та певних патріотичних сентиментів відносно війни 1812 р. тут більше намагалися робити наголос на “вітчизняній війні 1918 р.”, в якій “волелюбний український народ під керівництвом Леніна і Сталіна розгромив німецьких інтервентів на Україні”. “Такий же ганебний кінець чекає фашистських бандитів сьогодні”, – заявив О.Корнійчук на зборах представників київської інтелігенції, що відбулися 27 червня 1941 року у приміщенні Оперного театру в Києві³.

Невдовзі після радіо звернення 3 липня до радянського народу Сталіна, 6 липня 1941 року до українського народу звернувся український уряд і керівники Комуністичної партії України⁴. “Товариші робітники, селяни і інтелігенція великого українського народу! Брати і сестри! Сини і доньки Великої України! – починався текст Звернення, – кровожерливий ворог напав на нашу землю...”⁵ Вповні у дусі класової ідеології населення попереджалось про загрозу насадження в Україні влади німецьких поміщиків, баронів і капіталістів, проте доволі

дивним, як для радянської пропаганди, виглядав пасаж щодо намірів Гітлера “знищити нашу національну державу”(!)⁶.

Цікаво, що серед українських героїв, яких ЦК КП(б)У згадав з метою етнічної мобілізації українців, як певна данина західно-українському фактору, з'явився галицький князь Данило. Він подавався тут у доволі чудернацькій зв'язці – разом із великим гетьманом Богданом, Леніним та Сталінім. “Німецьких псів-рицарів рубали мечі воїнів Данила Галицького, рубали їх і шаблі козаків Богдана Хмельницького”, – зазначалося у “Зверненні”, – а “кайзерівські полчища знищував український народ під проводом Леніна – Сталіна в 1918 році”⁷. Керівники партії та уряду закликали “войовничий український народ” відродити традиції українських партизанів і закінчували своє звернення запозиченим у Сталіна ефектним закликком: “Жити у вільній Україні, чи потрапити у рабство під Гітлера гніт – так зараз стоїть питання перед українським народом. Вперед! За нашу рідну Україну, за великий Радянський Союз!”⁸.

Про занепокоєння керівництва СРСР відносно питання лояльності українського суспільства радянській владі свідчили згадки на сторінках центрального органу ВКП(б) про німецьких прислужників доби “вітчизняної війни 1918 р.”, “юди-Троцького” і “юдчиків українських націоналістів” (стаття М.Бажана “Ніколи не буде Україна рабинею германського фашизму”⁹, та про “петлюрівську та націоналістичну нечисть” в гітлерівському обозі (стаття О. Корнійчука “Гітлер – лютий ворог українського народу”)¹⁰.

Проте з огляду на швидку окупацію німцями України, українська радянська пропаганда проходила основні етапи свого становлення вже в глибокому радянському тилу.

Те що утримати Україну не вдасться, владі стало зрозуміло доволі швидко. Отож, поряд з евакуацією найважливіших промислових потенціалів республіки вона вирішила подбати і про збереження основних інститутів української радянської державності. У вересні 1941 р. було розроблено відповідний план щодо функціонування в радянському тилу українських державних, політичних, суспільних і культурних організацій метою якого мало стати, як зазначалося в документі, “відновлення УРСР та возз'єднання українського народу”¹¹. Передбачалося, насамперед, зберегти керівне ядро таких найважливіших органів влади як ЦК КП(б)У, Верховна Рада УРСР, Раднарком УРСР, ЦК ЛКСМУ, Держплан, основних народних комісаріатів, управлінь та комітетів. Поряд з наркоматами промисловості, земельних справ, освіти,

фінансів згідно плану мав бути евакуйований до тилу також і наркомат внутрішніх справ УРСР та збережені основні кадри деяких інших спец органів, що витікало з потреби організації роботи на окупованій території¹². Вивозилися до тилу також Управління у справах мистецтва, Радіокомітет (з базою у місті Челябінську), радіотелеграфна агенція (РАТАУ), Головліт. Мали також бути збережені такі республіканські організації та установи, як інститути Академії Наук, Товариство культурних зв'язків із закордоном, творчі спілки письменників, композиторів, художників, архітекторів тощо. Планувалось також створення низки суспільних організацій з метою організації наукової, інженерно-технічної, агрономічної, педагогічної, медичної та іншої інтелігенції¹³.

Вивозилися до тилу районів СРСР редакції ряду часописів і газет, а також деякі видавництва як республіканські, так і відомчі. Зокрема, до Саратова були евакуйовані редакції газет ЦК КП(б)У "Комуніст", "Советская Украина", "За Радянську Україну". Остання була передусім зорієнтована на пропаганду на окупованій території України. З цією самою метою розгорнули діяльність декілька українських радіостанцій – "Радянська Україна" в Москві та "ім. Тараса Шевченка" в Саратові¹⁴. Під егідою ЦК КП(б)У знаходилися деякий час і декілька польськомовних радіостанцій, які віщали на територію окупованої німцями Польщі.

Отож, зберігаючи матрицю української радянської держави, влада не лише подбала про її партійно-радянську верхівку, але й спромоглася вивезти до тилу переважну більшість представників творчої та наукової еліти республіки. Слід зазначити, що наявність серед евакуйованих на схід видатних українських діячів мистецтва, науки і культури надавало українській "воєнній діаспорі" виразного національного колориту, що в умовах жорсткої пропагандистської війни з німцями мало не аби яке політичне значення. Певною позірною демонстрацією етнічного характеру української влади вивезеної до тилу, стало усунення влітку 1942 р. М.Хрущова від управління українськими справами. Сталін мотивував це тим, що останній не є українцем, а отже українськими справами нехай займається М.Корнієць – тодішній голова РНК УРСР. Однак вже у лютому 1943 року після завершення Сталінградської битви, коли німців було вибито з "пролетарської столиці" УРСР – Харкова, Сталін знов доручив Хрущову виконувати функції першого секретаря ЦК КП(б)У, призначивши його водночас членом Військової ради Воронежського

фронту¹⁵. Отже, під час німецької окупації України, коли український уряд в радянському тилу мав самим фактом свого існування демонструвати наявність національного республіканського центру в евакуації, було незручно доручати його керівництво росіянину – М.Хрущову. Проте коли радянська влада розпочала повернення в Україну, надійне око партократа Хрущова знов стало вельми потрібним тут Сталіну.

Українські партократи, зберігаючи республіканське ядро республіканської організації, надалі чи використовувалися для різних завдань апаратом ЦК ВКП(б), чи засилялися в Україну для роботи на окупованій території¹⁶. Натомість українська інтелігенція було розпорошена по різних тилкових регіонах СРСР. Приміром, значна частина українських митців – літераторів, художників, композиторів, а також українські кіностудії розміщувалися в Середній Азії – Ташкенті, Ашхабаді, Самарканді та ін. Однак справжнім центром української радянської інтелектуальної та творчої еліти стала у ті часи столиця Башкирії – Уфа. Сюди була евакуйована Академія наук УРСР, з її кільканадцятьма інститутами, в тому числі гуманітарними – Інститутом історії та Інститутом мови і літератури. (На 1 січня 1943 у 18 інститутах АН України нараховувалося 527 співробітників¹⁷.) Тут в Уфі, виходила газета “Література і мистецтво”, журнал “Українська література” та альманах “Україна в огні”. Тут також розміщувалося правління Спілки письменників України, а отже перебував український літературний бомонд. Цікаво відзначити, що ще у першій половині 1939 року у таємних зведеннях НКВС багатьох із цих поетів і письменників – зірок української літератури першої величини – інакше як “націоналістами” не називали, проте надалі ситуація стрімко змінилася. Підсаджені в період “Воз’єднання українських земель” міцною рукою першого секретаря М.Хрущова на сходинки українського політичного потягу, вони вже під час радянсько – німецької війни почали відігравали помітну роль в українському радянському істеблїшменті. Саме їм – таким непересічним та неоднозначним особам як М.Бажан, О.Довженко, О.Корнійчук М.Рильський, П.Панч, П.Тичина, Ю.Яновський та ін., а не сірим партійним функціонерам на кшталт Гречухи, Корнійця і К°, належала поважна роль у творенні українського радянського патріотизму та формуванні етнічної ідентичності. Така ситуація природно витікала із попереднього політичного досвіду більшовицької партії. Пам’ятаючи про сумну долю своїх націонал – комуністичних попередників, українські партократи дуже

обережно ставилися “до експериментів в національному питанні”, поступаючись тут пальмою першості творчій еліті.

Водночас після невдалого початку війни сильно упав авторитет партійної влади. Тож не випадково, що остання вирішила покращити свій рейтинг за рахунок залучення до вищих щаблів державного управління видатних українців.

Найвизначнішою подією в цьому плані стало призначення наприкінці 1942 р. М.Бажана та П.Тичини на високі посади в українському уряді, відповідно заступника голови РНК УРСР з питань культури та наркома освіти УРСР. Пікантність цього неординарного заходу додавало й те, що П.Тичина не був членом партії, що не лишилося поза увагою евакуйованих. Подейкували, що це є певний політичний крок, “гра в демократію перед Заходом – хочуть показати, що в СРСР може бути безпартійний міністр”¹⁸. Проте на загал українська інтелігенція із радістю зустрінула цю звістку. “Ось це буде справжній український уряд”, – казали її представники, – “такі фігури створять авторитет українському уряду”¹⁹. Дехто навіть вбачав у цьому певні зміни, що відбулися у політиці радянської влади відносно перманентно гнаної національної інтелігенції. “Ось нарешті українцям, які досі були в загоні, – казав письменник Л.Смілянський, – дали дорогу”²⁰. Те, що зміни в політиці уряду були викликані важкими умовами війни також було зрозумілим. “Це німці навчили нас як воювати і як створювати справжній український уряд”. – Відверто зазначив композитор М.Вериківський²¹. Сповнені ейфорії від перспектив, що здавалося відкриваються, українські інтелігенти висловлювали навіть сподівання у тому, що новий нарком освіти П.Тичина “поверне на свої місця українських вчителів, які не за що були заарештовані і вислані” до війни²².

Політика призначення на вищі посади в республіці видатних українців тривала і надалі. Невдовзі драматурга О.Корнійчука “зробили” наркомом закордонних справ УРСР. Колишній член ЦК КП(б)У, перший секретар ЦК ЛКСМУ В.С.Костенко розповідав, що під час наступу радянських військ в Україні восени 1943 р. М.Хрущов певний час брав із собою на фронт, “з метою вивчення”, відомого українського кіномитця О.П.Довженка, якого планував висунути на один з найвищих постів у республіці – голови Верховної Ради УРСР²³.

Водночас з метою підвищення авторитету партії, а також посилення контролю за потенційно опозиційною українською

інтелігенцією останню ледь не силоміць намагалися загнати до лав КП(б)У. Приміром, під час війни з цього приводу постійно чинився тиск на академіка Л.Булаховського, а композиторові М.Вериківському лише до 1943 р. тричі наполегливо пропонували стати комуністом²⁴. Останній вперто відмовлявся із занепокоєнням спостерігаючи як один за одним “здавалися” інші безпартійні митці. “Рильського таки зтягли до партії, – констатував він після чергового на нього тиску, – а який з нього комуніст”²⁵. Зволікати дедалі більш ставало просто небезпечно. “Знову мордують пропозиціями про вступ до партії, – скаржився у приватній розмові в травні 1943 р. член-кореспондент Академії архітектури СРСР Заболотний, – ще скажуть, що Заболотний “ворог радянської влади”²⁶. (Зазначимо, що безпартійний міністр П.Тичина був змушений вступити до лав в 1944 р., а М.Бажан став членом партії ще у 1939 р.)

Ця проблема турбувала і О.Довженка. “У всіх республіках нашої країни, – записав він у своєму щоденнику 3 січня 1944 р., – видатні інтелігентні робітники культури (крім руських), якщо вони не є членами партії, цим самим уже мають в очах офіційних кіл вигляд підозрілих націоналістів незалежно від їхніх найкришталевіших у розумінні інтернаціоналізму поглядів і всієї діяльності. Се я знаю і відчуваю много літ уже на собі”²⁷. При цьому сам Довженко, на відміну від тих українських інтелігентів, хто не хотів вступати в партію через незгоду з її політикою, зокрема національною, не вступав до ВКП(б) не через ідейну незгоду, а через не віру в тих, хто цю ідею втілював. “Як мені жалько. Я не член Комуністичної партії. – Писав він у своєму щоденнику навесні 1942 р. – Написана і анкета, і біографія, а подати у фабричну ячейку нікому. Я не бачив там чистих рук. Горе мені. Буду ж я виконувати, мабуть, до смерті партійне Ленінове діло в безпартійних лавах. Нехай мерзота... робить своє каїнове діло. Хай ненавидять і плямують мене. Під моїм українським дубом їдять жолуді... свині і шакали. Може, так і треба, “бо не має господа на небі”. А суржики з начальства? Та цур їм горепакам...”²⁸.

Така специфічна “конвергенція” влади і творчої еліти не лише наочно демонструвала факт збереження і діяльності в радянському тилу українського уряду, але й водночас надавала додаткових дивідендів радянській пропаганді, що мала піднести бойовий дух українців в Червоній армії та вела боротьбу за уми і серця населення на окупованих землях України.

Провідною темою цієї пропаганди, стала тема патріотизму, що з одного боку стало даниною війні, яка зазвичай мобілізує етнічність і сприяє пробудженню національної свідомості, а з іншого, офіційно “санкціонувалася” владою. Червоною ниткою у виступах на чисельних зібраннях та мітингах “представників українського народу” проходила думка про те, що Гітлер зруйнував українську державність і не має намірів її відновлювати, а також про те, що німці руйнують українську національну культуру та грабують її матеріальні багатства. (Відносно колгоспників, які лишилися вдома очікуючи на те, що німці віддадуть їм землю, радянська пропаганда наголошувала, що обіцяної землі, вони від нацистів не отримали і ніколи не дочекаються.) На цьому тлі природно підносилася ідея відродження української радянської державності. Найпомітнішим заходом щодо цього, з тих що проводилися в евакуації, стало святкування 25 грудня 1942 р. 25-ї річниці з дня проголошення першим Всеукраїнським з’їздом рад Української РСР. В Москві було проведено урочисте засідання Президії Верховної Ради і Ради Народних Комісарів УРСР разом із партійними і суспільними організаціями на якому з доповіддю “25 років УРСР” виступив голова Ради Народних Комісарів УРСР М.Корнієць²⁹. А 27-31 грудня 1942 на честь цього ювілею в Уфі було проведено сесію АН УРСР. Від імені українського уряду виступив щойно призначений нарком освіти УРСР видатний поет П.Тичина. Крізь весь його виступ виразно проходила думка про те, що в той час, коли в німецькому рабстві нищиться українська культура, “тут в столиці Башкирії один за одним виходять написані вченими капітальні роботи з історії України, української національної культури, які перед лицем усього світу проголошують, що українська культура жива, безсмертна, дух українського народу незламний”³⁰.

Над темою патріотизму працювали як окремі митці так і цілі інститути та творчі колективи³¹. Однак найбільш виразно тема патріотизму знайшла своє відображення у художній творчості українських письменників і поетів. Стиль і дух цього специфічного патріотизму-націоналізму воєнної доби характерно демонструє передмова до літературного альманаху “Україна в огні” виданому в Уфі у 1942 році:

”Україна в огні!

В огні повстань наша земля. “Бий німця!” – гукає з глибини століть київський князь Святослав. “Бий німця!” – махає гетьманською булавою Богдан Хмельницький. “Бий німця!” – волає з могили над Дніпром Шевченко...

Україна в огні!

Будьмо гідними синами нашого народу. Слава вірним синам Радянської України, слава героям (перелік імен) – потомкам славних запорожців ...

Україна в огні!

“Наша дума наша пісня не вмре не загине”. Правда батьку Тарасе. Вічно житимуть в серці народу твоє віще слово. Не понімежити поганці наш народ... народ безсмертний!

Хай живе народ!”³²

Відповідне патріотичне забарвлення мали й назви творів українських митців вміщених до цього альманаху: “Мій народ”, “Голос матері” П.Тичини; “Моєму світлому краєві”, “Україна”, “Дума”, “Слово про рідну матір” М.Рильського; “Пісня про мою Україну” С.Голованіського, “Пісня Тараса Бульби” Л.Первомайського; “Україна моя”, “Київ”, “Тарасові Шевченкові” А.Малишка, “Над рікою Дніпром” І.Сенченка, “За Україну” П.Усенка тощо³³.

Поети не лише закликали українців на захист рідного краю, але й силою художнього слова створювали узагальнюючий образ Батьківщини. Ця батьківщина вже не асоціювалася лише тільки з абстрактною Радянською Україною з її індустріальними краєвидами та Дніпрельстаном. Батьківщина постає у творчості українських поетів як вся історія і культура народу, вся його духовна скарбниця, якій загрожує ворог і яка кличе на захист. Тут безумовно були свої нюанси. Скажімо, якщо у вірші А.Малишка “Україна моя” батьківщину ще символізують класово умотивовані постаті народних ватажків – Залізняка, Наливайка, та героїв громадянської війни, то створений М. Рильський образ матері – вітчизни вміщує в собі прадавню українську історію від Боянкової Київської Русі до таких невмирущих символів української нації як Сковорода, Кобзар, Франко, Лисенко. Апогеєм творчого вияву патріотизму – націоналізму в поезії можна безумовно вважати вірш В. Сосюри “Любіть Україну” за яку йому спочатку в 1944 році надали Сталінську премію, а в 1947 р. піддали нещадному цькуванню.

Формування українського радянського патріотизму під час другої світової війни відбувалося у двох основних напрямках – етнічній та етатистській. У першому випадку перед вели представники

творчої інтелігенції, які робили спроби, як образно висловлюється Е.Сміт, “відшукати національне коріння в етнічній минувшині, намагаючись, через філологію, історію тощо виявити свою автентичну ідентичність під чужими нашаруваннями сторіч.”³⁴ На відміну від культурницької моделі патріотизму – націоналізму, що її намагалась творити українська інтелігенція, партократи здебільшого “працювали” у цивільному, чи державницькому форматі, що по суті мало не менш плідні наслідки. Найважливіше місце у цьому контексті займала ідея “возз’єднання усіх українських земель в єдиній українській радянській державі”, що набула актуальності ще в довоєнний період³⁵.

Як відомо ідея єдності має виразне націоналістичне значення, позаяк вона означає об’єднання національної території, або рідного краю, якщо той поділений, повернення не визволених земель (irredenta)³⁶. В цій ідеї немов би сходилися культурницький і державницький націоналізми – історична спадщина і єдина етнічно-історична територія. “Історизм, – відзначає з цього приводу американський дослідник О. Мотиль, – забезпечує нації місце у плині часу, тоді як кордони гарантують їй сьогоденну визначеність”³⁷.

Специфіка “українського радянського іредентизму” полягала у тому, що він по суті справи не був природнім, тобто не виходив з внутрішніх процесів, притаманних нації, що пробуджується, а скоріш відбувався завдяки потуг сталінського імперіалізму. Відтак, “соборність і незалежність” – ці провідні гасла українського національно-визвольного руху сприймалися партократами як ворожі і націоналістичні. Натомість, вони воліли вживати такі визначення як “возз’єднана” та “вільна” Україна у складі СРСР.

На початку 1943 р. українців було підключено до політичної боротьби, що її розпочала Москва з польським емігрантським урядом за західноукраїнські землі. Це мало надати імперським зазіханням Кремля характеру “законних” національних вимог. З цією метою драматург О.Корнійчук підготував на замовлення центру статтю “Возз’єднання українського народу в надрах своєї держави”. Спочатку, в щойно відбитому у німців Харкові її надрукувала “Радянська Україна”, а наступного дня статтю передрукували “Правда” та “Известия”, мовляв, Україна має свою пресу та підіймає голос на захист власних кордонів³⁸. Невдовзі, і це було доволі символічно, О.Корнійчука призначили заступником

народного комісара закордонних справ у справах слов'янських країн.

Восени 1943 року, під час радянського наступу в Україні партійно – державна верхівка УРСР виступала у ролі ініціатора кампанії за повернення етнічних українських земель. Радянська періодика друкувати карти України з включеними до її складу західноукраїнськими землями. Водночас, при переліку в засобах масової інформації українських міст, поряд із Києвом, Одесою, Харковом, підкреслено згадувалися (ще задовго до їх звільнення) Львів і Станіслав, що вочевидь мало розвіювати будь-які сумніви відносно подальшої долі цієї території.

У 1944 р., коли Червона армія увійшла до західних областей України і наблизилась до нових кордонів СРСР, у виступах українських радянських діячів залунали відверті заклики до “іреденти”. Виступаючи на початку лютого 1944 року на сесії Верховної ради СРСР у Москві голова Президії Верховної ради УРСР М.С.Гречуха заявив: “Враховуючи деякі безпідставні претензії сусідньої з нами держави, я дозволю собі від імені українського народу просити союзний радянський уряд розглянути питання про відновлення державного кордону між СРСР та іноземними державами із заходу, враховуючи цілком законне і справедливе бажання нашого народу – возз'єднати усі віковічні українські землі у складі єдиної української держави”³⁹.

Місяцем пізніше вже на 6-й сесії Верховної ради УРСР у Києві, М.Хрущов прямо заявив про українські претензії на землі колишньої Польської держави і висловив вимогу відносно того, щоб демографічне розселення українців співпадало з кордонами їхньої держави⁴⁰.

Українська інтелігенція не тільки була активно задіяна в цьому процесі, але й не пасла тут задніх. Ще у 1942 році директор інституту історії АН УРСР М.Петровський пропонував свої послуги ЦК КП(б)У для написання історичної розвідки, в якій мали бути обґрунтовані етнічно-історичні претензії України на Закарпатські землі. А наприкінці лютого 1944 р. він виступив із розлогою статтею в “Радянській Україні” “Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі”, в якій вмотивував необхідність приєднання до України Подністров'я і гирла Дунаю, а також Північної Буковини та Галичини⁴¹.

Щодо М.С.Хрущова, то він не обмежувався лише закликами до приєднання українських земель, але й активно діяв у цьому напрямку, намагаючись скористатися нагодою, що відкрилася у

зв'язку із виходом Червоної армії за межі СРСР. Наприклад, у листі до Сталіна від 20 липня 1944 р, Микита Сергійович пропонував утворити в районах Польщі, які не увійшли після вересня 1939 р. до складу СРСР і були заселені переважно українським населенням, радянське правління з метою надалі, «коли це буде вигідно, проголосити офіційно про входження цих районів до складу Радянського Союзу з приєднанням до Радянської України»⁴². Так, з Холмського, Грубешівського, Замостського, Томашівського, Ярославського районів і деяких інших населених пунктів, за планами голови РНК України, могла бути створена Холмська область УРСР з центром у м. Холм⁴³. Пропонував М.Хрущов забрати й у Румунії ряд районів Південної Бессарабії населені етнічними українцями, однак ці пропозиції “з політичних міркувань” не знайшли тоді підтримки в Москві. Натомість, були враховані його ідеї відносно Закарпатської України.

Наприкінці жовтня 1944 р., невдовзі після звільнення від німців Закарпаття, туди приїхав М.Хрущов, як він писав у листі до Сталіна, з метою “з'ясувати настрої місцевого населення щодо його ставлення до СРСР”⁴⁴. В районі Мукачеве в партизанському загоні Героя Радянського Союзу А.В.Тканко він зустрівся з членом Компартії Чехословаччини Тур'яницею. Останній запевнив Хрущова, що великих зусиль приєднати Закарпаття до СРСР не знадобиться, адже населення прагне до Радянського Союзу і лише треба оформити це прагнення у вигляді відповідних резолюцій і петицій. За допомогою таємно надісланих з Києва працівників ЦК КП(б)У та членів Військової Ради 4-го Українського фронту на чолі з Л.З.Мехлісом це питання швидко було влаштоване⁴⁵. Однак із Закарпаттям несподівано виникла непередбачена українським лідером проблема. Знайшлися сили, які виступили проти включення цього краю до складу УРСР. Це були передусім москвофіли – русини, яких очолювали ієрархи місцевої православної церкви. При цьому діяли вони не через Хрущова, а безпосередньо звернулися до Сталіна.

З 7 по 13 грудня 1944 р. в Москві перебувала делегація православного духовництва Мукачівсько-Пряшевської єпархії на чолі з заступником єпископа ігуменом Феофаном Сабовим. “Ми всі віддані Радянському Союзу, – говорилося в тексті підготовленого ними до Сталіна листа, – проте ми рішучо проти приєднання нашої території до УРСР. Ми хочемо бути руськими і

свою землю бажаємо бачити автономією, проте в межах Радянської Росії”⁴⁶. “Висловлюючи волю всього нашого руського православного народу, – йшлося далі, – просимо включити Закарпатську Україну (Карпатську Русь) до складу СРСР у формі Карпаторуської Радянської республіки”⁴⁷. Таке своє прохання вони обґрунтовували тим, що не вважають себе українцями (“Ми народ руський – сини Русі – русини”) і навіть назву “українці” вперше почули від галичан за часів Чехословацької держави, а також тим, що не погоджуються із ідеологією “галицьких українствуючих”⁴⁸. Водночас делегація православного духовництва просила про переведення їхньої єпархії у канонічне ведення Московської патріархії, а також про передання їм церковних приміщень Греко-Католицької церкви. Якщо останнє згодом було здійснено, то ось відносно долі Закарпаття у сталінського керівництва були свої міркування. Не останню роль тут відіграло врахування настроїв української еліти, яка прагнула певної компенсації за втрату ряду українських етнічних земель у Західній Галичині. Відтак прохання православних ієрархів лишилося незадоволеним.

А вже у 1945р. “Радянська Україна” у своїй редакційна статті з приводу підписання відповідної радянсько-чеської угоди тріумфально повідомляла про чергове возз’єднання: “Збулися надії і мрії, що плекалися століттями... Закарпатська Україна, наша дорога і багатостраждальна сестра приєднана нарешті до своєї батьківщини. Не відрізаною від єдиного українського дерева гілкою вона буде жити, а єдиним життям, щасливим і сонячним, з усіма українськими землями.”⁴⁹

В цілому ж радянський іредентизм мав не лише політичні наслідки. За 25 років існування української радянської державності на Сході республіки вже в цілому (з певними поправками на регіони) була сформована єдина етнічна ідентичність. Не склалося чіткої визначеної національної ідентичності передусім у тих українців, які перебували у складі інших держав, так і у тих, хто після визначення кордонів радянських республік опинився за межами Української РСР. Наприклад, навіть у сусідніх з Україною регіонах РРФСР українці продовжували звати себе “хохлами”⁵⁰.

До 1939 року, коли Польща розглядалася радянськими ідеологами виключно як ворожа країна, западенців навіть у зведення НКДБ звали “галичанами”, а не українцями. (І це попри того, що пропаганда постійно оплакувала тяжку долю братів – українців.) Після 1939 р., коли до складу УРСР увійшли нові

території, тут розпочалися потужні інтеграційні процеси не лише політичні та економічні, але й духовні. Отож сталінська “ірредента України”, попри всього сприяла творенню єдиної української ідентичності.

¹ Правда. – 1941. – 24 юня.

² Там само. – 26 червня.

³ Там само. – 28 червня.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.17. – Арк.11-15.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Правда. – 1941. – 21 липня.

¹⁰ Там само. – 17 липня.

¹¹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.47. – Арк.1.

¹² Там само. – Спр.23. – Арк. 1-2. Довідка про організацію роботи НКВС УРСР у зв'язку з тимчасовою окупацією території УРСР противником від 01. 11. 1941. Водночас спецоргани стежили за політичними настроями інтелігенції, вдаючись подекуди до оперативних заходів, як це сталося у випадках з арештами історика М.Марченко та художника О.Рубана. // Там само. – Спр.122. – Арк.1-5.

¹³ Приміром, Театральне товариство мало об'єднати представників 65 театральних труп, які опинилися в евакуації. Зазначимо, що до війни в Україні працював 131 творчий колектив. // Там само. – Оп.70. – Спр.175. – Арк.155.

¹⁴ Там само. – Оп.23. – Спр.47. – Арк. 5-6.

¹⁵ Хрущов Н.С. Время. Люди. Власть. Воспоминания. В 4-х кн.. – Т.1. – М., 1999. – С.468.

¹⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.70. – Арк.1-2.

¹⁷ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945. – Т.2. – К., 1968. – С.81. Принагідно відзначимо, що чимала частина наукового потенціалу України за різних причин лишилася на захопленій німцями території. Тут навіть була відновлена діяльність Української академії наук. За далеко не повними підрахунками лише в київському філіалі цієї академії працювало 1139 вчених (3 академіки, 180 професорів, 253 доценти, 148 старших наукових співробітників тощо. З них історики і філологи склали 106 чоловік. Серед гуманітаріїв були такі відомі постаті як професори-історики О.П. Оглоблин, К.Т.Штепа, Н.Д.Полонська-Василенко, філологи та фольклористи М.К.Гунський, П.Й.Горецький, Б.В.Якутський, В.І.Маслов,

письменник А.Любченко, маляр В.Г.Кричевський, І.С. Їжакевич, скульптор і кінорежисер І.П.Кавалеридзе, член-кореспондент Академії архітектури І.В.Моргилевський та ін. У філіалі УАН у Львові перебували такі відомі науковці як академіки філологи М.С.Возняк, М.Ф.Колеса, В.Г.Щурат, професор історик І.П.Крип'якевич та ін. Чимало науковців залишилося і в Харкові. Див.: Верба І. Сторінки історії Української Академії наук в німецькій окупації (К.1941 – поч.1942рр.) // Розбудова держави. – №3. – 1995. – С.45.

¹⁸ ЦДАГОУ. – Ф.1 – Оп. 23. – Спр.685. – Арк.164.

¹⁹ Там само. – Арк.163.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само. – Арк.162.

²³ Інтерв'ю з В.С.Костенко. (16 травня 1993р. Київ.)

²⁴ ЦДАГОУ. – Ф. – 1. – Оп. – 23. – Спр.685. – Арк.171.

²⁵ Там само. – Арк.172.

²⁶ Там само.

²⁷ Довженко О.Україна в огні. Кіноповість, щоденник. – К.,1990. – С.250.

²⁸ Там само. – С.134-135.

²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 57. -Оп. 4. – Спр.83. – Арк.155.

³⁰ Там само. – Арк.164.

³⁰ Там само. – Арк.164.

³¹ Приміром, кінорежисер Л. Луков зі своєю групою відзняв у 1942 р. на Ташкентській кіностудії фільм з історії громадянської війни в Україні “Олександр Пархоменко”. Кінострічка М.Донського “Як гартувалась сталь”, була присвячена “боротьбі українського народу з німецькими окупантами у 1918 році”. Вона була підготовлена в столиці Туркменії Ашхабаді, де знаходилась найбільша група працівників Київської кіностудії (177 чоловік з власним кінообладнанням). В цьому ж місті “працював над оборонною оперою “Полковник Стороженко” композитор Ю.Мейтус. Див.: ЦДАГОУ. – Ф1. – Оп.70. – Спр.65. – Арк. 10-11,16. У 1943 році була вперше поставлена на сцені опера М.Вериківського “Наймичка” за мотивами поеми Т.Шевченка, написана кантата-симфонія А. Штогаренка “Україна моя”, тощо. На черговій сесії АН УРСР, яка відбулася у січня 1943 р. з окремими доповідями присвяченими питанням патріотизму виступили провідні українські науковці і літератори. Так М.Рильський розповідав про “Тему Вітчизни в творчості Пушкіна, Міцкевича і Шевченка”, П.Панч доповідав про “Український патріотизм у вітчизняних війнах проти німецьких загарбників” Див.: ЦДАГОУ. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.83. – Арк.107.

³² Див.: Україна в огні. Літературний альманах у 2-х тт. – Уфа, 1942. У кн. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К.,1993. – С.417-418.

³³ Там само. – С.416-422.

-
- ³⁴ Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994. – С.83.
- ³⁵ В короткому курсі історії України, що вийшов напередодні війни окремий розділ було присвячено “Об’єднанню великого українського народу в єдиній українській державі”. Див.: “Історія України: короткий курс. Київ, 1941.
- ³⁶ Див : Сміт Е. Національна ідентичність... – С. 83.
- ³⁷ Motyl A. J. Revolution, Nation, Empires. Conceptual Limits and Theoretical Possibilities. – New York. – 1999. – P.76.
- ³⁸ Радянська Україна. – 1943. – 19 лютого. Див. також.: Спецповідомлення органів НКВС про реагування української інтелігенції на статтю Корнійчука. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп.23. – Спр.685. – Арк.100 -106.
- ³⁹ Радянська Україна. – 1944. – 15 лютого.
- ⁴⁰ Там само. – 6 березня.
- ⁴¹ Там само. – 29 лютого; 1 березня.
- ⁴² ЦДАГОУ. – Ф 1. – Оп. 23. – Спр.939. – Арк.33. Див. Про це також. Там само. – Арк.63): Гриневич В. Гриневич Л. ... Якимович Б. Історія українського війська... – С. 424-425.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Там само. – Арк.63.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Там само. – Спр.862. – Арк.23-24.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само. – Арк.26.
- ⁴⁹ “Радянської України” . - 1945. - 30 червня.
- ⁵⁰ На це звернув увагу О.Довженко у своєму щоденнику. “Це не українці, це хохли, – казала йому одна жінка в Россоші. – Українці там в Харківській і Полтавській областях, а у нас не українці. Це хохли. // Див.: Довженко О. Україна в огні... – С.191.